

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.28.7>
УДК 3.43:321(477)

Сергій Грабовський

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г.Сковороди НАНУ, м. Київ

Email: HrabovskyS@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3041-8945

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА ПІД ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИМ РАКУРСОМ

Анотація. У статті розглядається проблематика, яка стосується феномену української діаспори і подана під історико-теоретичним кутом зору. Стисло проаналізовані й окреслені сюжети, пов'язані з виникненням і трансформаціями тих чи інших складових діаспори. Описані випадки перетворення населення українських етнічних земель за межами Української держави чи територій дифузного розселення на діаспору в даній країні. Порушене теоретично і практично важливе питання: скільки історичного часу потрібно, щоб території, опановані українськими поселенцями, могли вважатися українськими етнічними територіями. Інше важливе питання – з якого часу починає формуватися українська діаспора. Автор статті вважає, що діаспора починає формуватися після початку формування модерної української нації, коли соціальні бар'єри між різними групами суспільства стають менш важливими, ніж належність усіх цих груп до однієї нації. У статті доводиться хибність думки, наче у ХХ столітті всі українці, які жили за межами УСРР/УРСР належали до української діаспори та ставиться як дискусійне питання про те, чи належать до діаспори українські сезонні заробітчани та студенти і докторанти зарубіжних вишів. Особлива увага у статті присвячена колізіям, які відбувалися та відбуваються нині з українцями на етнічних землях й українською діаспорою в Російській Федерації. Насамкінець автор порушує питання про статус іноетнічних вихідців з України за кордоном у разі, якщо вони не розривають зв'язок із своєю землею народження та підтримують Українську державу.

Ключові слова: діаспора, українська діаспора, зарубіжне українство, українські етнічні землі, поселенці, суб'єктивні й об'єктивні чинники буття діаспори

Serhiy Hrabovsky

Ph.D. in philosophical sciences, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation
H.Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine

UKRAINIAN DIASPORA FROM HISTORICAL AND THEORETICAL PERSPECTIVE

Abstract. The article considers issues related to the phenomenon of the Ukrainian Diaspora and presented from a historical and theoretical point of view. Stories related to the emergence and transformation of certain components of the Diaspora are briefly analyzed and outlined. Cases of transformation of the population of Ukrainian ethnic lands outside the Ukrainian state or territories of diffuse settlement into the Diaspora in this country are described. A theoretically and practically important question has been raised: how much historical time is needed for the territories occupied by Ukrainian settlers to be considered Ukrainian ethnic territories. Another important question is when the Ukrainian Diaspora began to form. The author of the article believes that the Diaspora begins to form after the beginning of the formation of the modern Ukrainian nation, when social barriers between different groups of society become less important than the affiliation of all these groups to one nation. The article argues that in the twentieth century all Ukrainians living outside the UkrSSR belonged to the Ukrainian Diaspora and raises the question of whether Ukrainian seasonal workers and students and doctoral students from foreign universities belong to the Diaspora. The article pays special attention to the conflicts that have taken place and are taking place today with Ukrainians on ethnic lands and the Ukrainian Diaspora in the Russian Federation. Finally, the author raises the issue of the status of non-ethnic immigrants from Ukraine abroad in this case, if they do not sever ties with their homeland and support the Ukrainian state.

Keywords: Diasporas, Ukrainian Diaspora, foreign Ukrainians, Ukrainian ethnic lands, settlers, subjective and objective factors of Diaspora existence.

Постановка проблеми. Найрізноманітніші питання, пов'язані з українською діаспорою, ось уже понад 30 років – з часів перебудови – перебувають у центрі уваги вітчизняних народознавців, публіцистів,

політологів, демографів, етнологів, культурологів, літературознавців і представників інших соціогуманітарних дисциплін. Опубліковані десятки наукових і науково-популярних книг, довідників, у тому числі енциклопедичного характеру, тисячі газетних статей про тих чи інших діячів діаспори, про організації, які існували й існують нині в ній, про історичні трансформації різних складових діаспори.

Обсяг інформації про українську діаспору наразі несумірний із тим, що було наявне до перебудови та відновлення незалежності України. Проте нерозв'язаними залишається низка концептуальних проблем – не в останню чергу тому, що сам феномен діаспори досить динамічно змінюється. В тому числі зазнає змін і сам об'єкт. описуваний поняттям «діаспора».

Відтак це поняття у сув'язі зі спорідненими поняттями вимагає концептуального осмислення та переосмислення під історико-теоретичним ракурсом відповідно до наявного стану справ і рівня наукових знань.

Аналіз досліджень і публікацій. За межами України феномен діаспори у ХХ столітті вивчав ряд учених, серед них О.Бочковський, Б.Гаврилишин, Л.Винар, В.Ісаїв, О.Кириленко, В.Кубійович, І.Лисяк-Рудницький, М.Марунчак, М.Шлемкевич й інші. Це те, що стосується Заходу; у Росії вартих уваги дослідників у ХХ-XXI століттях менше, серед них А.Зав'ялов, І.Роздобудько, І.Томілов. Нині в Україні та на Заході, коли такі дослідження стали взаємопов'язаними, а нерідко і спільними, цінні результати дали В.Абліцов, В.Андрієнко, М.Андрієнко, О.Балабо, В.Білецький, В.Біляїв, Б.Боднарук, В.Боднарук, Т.Боряк, І.Винниченко, В.Воронін, В.Гнатюк, В.Гошовський, В.Губарець, С.Дроздовська, В.Євтух, Ф.Заставний, Н.Кривда, Б.Лановик, Л.Лещенко, Ю.Макар, В.Маркусь, Р.Матейко, Н.Мерфі, В.Нестерович, В.Оліфіренко, М.Плав'юк, А.Попок, В.Просалова, С.Романюк, М.Слабошпицький, Р.Симоненко, М.Траф'як, В.Троцинський, Т.Федорів, О.Чирков, С.Чорний, А.Шевченко, С.Штепа, О.Ясь. Більш чи менш детально описані найрізноманітніші процеси, які побутували і побутують у середовищі діаспори, тенденції розвитку цих процесів, охарактеризовані найвидатніші її діячі, зроблені прогнози щодо подальшого розвитку цієї діаспори. Чималий матеріал зібраний в Інтернеті на порталі «Українська діаспора» [12].

Мета дослідження. Автор ставить на меті уточнення концептуальних понять, пов'язаних із феноменом української діаспори, та порушення й описання відповідних дискусійних проблем, яких існує чимало. Не претендуючи на остаточне розв'язання таких проблем, автор пропонує свій підхід до них, передусім під історико-теоретичним ракурсом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «діаспора» є вочевидь одним із найуживаніших в українській соціогуманітарній науці й у публіцистиці.

Далеко не завжди воно вживається доречно, часом обсяг позначеного ним явища звужують, часом розширюють. Щоби мати змогу розібратися у пов'язаних з поняттям «діаспора» проблемах, варто звернутися до історії її формування. Але спершу – про саме поняття.

«ДІАСПОРА (від грец. διασπορά – розсіяння) – 1) частина певної етнічної спільноти (народу), що постійно проживає поза межами істор. батьківщини в іноетнічному чи інонац. середовищі на правах або зі статусом нац.-культ. меншини; 2) етнічна меншина, яка зберігає зв'язок зі своєю батьківщиною, нац. традиції тощо» [14]. Так визначає діаспору «Енциклопедія історії України». Інші визначення на загал кореспондуються з цим. Утім, у сучасній західній науці останнім часом з розумінням діаспори (як і з багатьма іншими засадничими поняттями) кояться дивні речі. Скажімо, авторитетний енциклопедичний тлумачник Merriam-Webster, існуючий з 1828 року, подає лише два значення слова «діаспора»: розселення євреїв з давньої Палестини по світу та розселення чорношкірих африканців по світу та місця, де вони живуть [15]. Інших багатомільйонних діаспор, виходить, не існує чи вони не варті уваги.

Утім, будемо керуватися наукою, а не модною ідеологією. І тут одразу ж виникає низка запитань, які мають як теоретичне, так і практичне значення. Скажімо, у Словаччині (Пряшівщина) проживає наразі близько 10 тисяч осіб, які ідентифікують себе як українці. Вони є там автохтонами, а водночас мають статус національно-культурної меншини (загалом у Словаччині офіційно проживає 55 тисяч українців, реально – близько 100 тисяч) [13]. Загалом автохтонів-українців у Словаччині приблизно вдвічі більше, ніж 10 тисяч (це не рахуючи т.зв. русинів і словаків греко-католицького віросповідання; останні зазвичай є асимільованими українцями). Тому українці Словаччини справедливо діляться дослідниками на три категорії: автохтони, чий предки мешкали на землях з переважно українським населенням до виникнення Словацької Республіки; емігранти, тобто українці, які переселилися на територію Словаччини чи ще в часи Чехословаччини, чи після відновлення незалежності Словаччини в 1993 році; діаспора – всі інші, в тому числі нащадки політичних емігрантів 1920-30-х років і громадяни України та держав ЄС українського походження. Втім, в усіх групах можуть бути (і є) персоналії, які не підтримують зв'язків із Україною та не афішують свого походження, виглядаючи асимільованими, хоча вони чи їхні нащадки можуть у майбутньому стати активістами української діаспори.

На цьому прикладі ми бачимо, яким складним є визначення конкретних груп населення, які належать як до української діаспори, так і до зарубіжного українства (такий термін зазвичай уживається для позначення тих груп осіб українського етнічного походження за межами України, які визначають себе як українці, в тому числі

й тих, хто живе на традиційних українських етнічних територіях чи територіях дифузного розселення).

«Первісно термін "діаспора" застосовувався щодо єврейс. спільноти, яка після Вавилонського полону (насилницького переселення ч. євреїв у 6 ст. до н.е. вавилонським царем Навуходоносором II до Вавилонії) розселилася поза межами Палестини. Згодом це визначення поширилося й на ін. еміграційні групи та реліг. громади. Д. як певна етнічна меншина тієї чи ін. країни може існувати як замкнена територіальна громада (напр., китайс.) чи як міграційна група, яка прагне до швидкої асиміляції з місц. населенням, або як община зі сталими, тривалими та розгалуженими зв'язками з істор. батьківщиною та спорідненими Д. в ін. країнах (єврейс., грец. та ін.)» [14], - зазначає «Енциклопедія історії України». І тут також є певні проблеми. Так, справді, історично першою діаспорою були розсіяні в різних країнах євреї. А потім, очевидно, наймасштабнішою класичною діаспорою стала вірменська. В обох випадках ішлося про втрату державності історичною батьківщиною (для вірмен це сталося у 1375 році, хоча і до цього значні вірменські громади існували в багатьох країнах, в т.ч. і на українських землях). Єврейська та вірменська діаспори вельми стійкі, хоч утворені задовго до формування відповідних націй; інтегруючим чинником тут виступав етнорелігійний (юдаїзм у євреїв й Апостольська церква у вірмен). При цьому євреї на розсіянні виробили декілька мов, проте їх об'єднувала релігія і сформована на її основі історична пам'ять (нехай з істотними домішками міфології); у вірмен в основі єдності лежали мова, релігія та традиції. Що впадає в очі: жодних зв'язків (крім духовних) з історичною батьківщиною юдейська діаспора не мала впродовж більш, ніж тисячі років; вірмени діаспори також таких зв'язків не мали кілька століть, проте зберегли свою окремішність.

А тепер звернімося безпосередньо до української діаспори.

У часи формування модерної української нації українські землі були розділені між двома державами: Російською імперією й Імперією Габсбургів, Австрійською імперією (пізніше Австро-Угорщиною, Двоєюстою монархією). В останній була своя специфіка: Східна Галичина та Буковина належали до коронних земель Австрії, Закарпаття – до Угорщини. У перших двох коронних краях становище українців було в національно-культурному сенсі не ідеальним, хоч і достатньо прийнятним, а от у соціально-економічному плані далеко не найкращим. На Закарпатті (на території нинішньої України, Словаччини, Румунії) українці були об'єктом колонізації та мадяризації.

Натомість підросійська Україна була т.зв. «колонією європейського типу». Термін «внутрішня колонія», який популярний серед нинішніх російських аналітиків, тут не годиться – внутрішньою колонією, всередині російських земель, був і є Татарстан. Крім того, не слід плутати колонію з т.зв. «заморською

територією», як це нерідко робиться. З цього приводу донині зберігає актуальність характеристика відмінності цих явищ, зроблена ще у 1928 році Михайлом Волобуєвим-Артемовим, який зазначав, крім того, що в економічному та культурному плані деякі колонії можуть бути розвиненішими за метрополію: «Вся плутанина виникає через те, що вважають, ніби колонія має бути обов'язково відсталішою порівняно з метрополією, і що колоніальна політика обмежується лише «експлуатацією відсталого господарства колонії», натомість «суть наслідків колоніальної залежності для колонії «європейського типу» полягає передусім у відхиленні розвитку продуктивних сил на користь економіки метрополії» [1].

На думку автора цієї статті, діаспора складається у часи формування модерної української нації та під впливом цього формування – це ХІХ і початок ХХ століття. До того належність до шляхетського і чернецького стану визначала одні правила самоотожднення, до селянського – інші, до козацького – ще якісь, а загалом різниця між станами була більшою, ніж різниця між українцями й іншими народами. Формування модерної нації пов'язане з кодифікацією «живої» мови як новітньої літературної, з діяльністю тієї частини шляхти, яка піклувалася поширенням освіти серед простолюдю, з освоєнням земель Причорномор'я. Приазов'я та Криму, в тому числі силами втікачів з володінь поміщиків і вільними селянами та козаками, з революцією в Імперії Габсбургів, в якій узяли участь українці-русини як самостійна потуга, зі створенням на Наддніпрянщині перших таємних товариств, які мали на меті самостійність України та конституційне правління у ній, з поширенням ідей правової рівності всіх груп суспільства. І це лише в першій половині ХІХ століття, а в другій половині процеси українського націотворення стали незрівнянно потужнішими.

У другій половині ХІХ століття розпочалася т.зв. «трудова міграція» з Галичини та Буковини за океан, переважно до Канади, але не тільки. Стала осердям цієї хвилі міграції й Велика Британія. «Першою громадою етнічних українців в Англії стали емігранти, які не доїхали до Америки. Комусь не вистачило грошей, а хтось надав перевагу пожинанню плодів британської індустріальної революції над створенням канадського аграрного прориву» [8]. Так само «трудовою» (тобто селянською) стала масова міграція українців на російський Далекий Схід, до Маньчжурії та Середнього Сибіру. Формувалася українська діаспора у вигляді певних громад, переважно культурницька й адміністративна, у Петербурзі та Москві. З'явилася українська політична еміграція (М.Драгоманов, С.Подолінський, С.Степняк-Кравчинський). Вже у ті часи постає питання, яке стає нагальнішим пізніше: чи можна вважати належними до діаспори студентів і докторантів, які проходять свій курс за межами етнічних українських земель, чи можна вважати належними до неї сезонних робітників і працівників, які на рік-два виїхали в інші країни (як зробив під час першої

російської революції Г.Петровський, переїхавши з політичних мотивів на якийсь час працювати до Руру на металургійному заводі)?

Й інша проблема. У Вікіпедії (стаття «Українська діаспора») Жовтий, Зелений, Малиновий і Сирій Клин названі осідками української діаспори в СРСР [11]. Натомість у статті «Малиновий Клин» в Енциклопедії історії України термін «діаспора» відсутній, як й інші означення цих земель [9]. Там ідеться про райони компактного проживання українців на Північному Кавказі, які українці колонізували впродовж кількох хвиль переселення. Натомість Ф.Заставний зараховує їх до східної діаспори [7]. Жовтий Клин у Поволжі у Вікіпедії разом з тим зветься «українською етнічною територією», заселення якої почалося ще у XVII столітті. Сирій і Зелений Клин масштабно заселялися українцями пізніше, у XIX – на початку XX століття, хоча перші переселенці з'явилися там ще у XVI столітті.

І ось тут проблема: який час і які умови потрібні, щоб територія переважного розселення українців (із політичною визначеністю, до речі, - були ж Чорноморське, Азовське, Кубанське та Волзьке козацьке військо як самоврядні структури зі своєю територією та звичаєм, а в 1918-22 роках Кубанська Народна Республіка й автономні структури у Сибіру та на Далекому Сході) вважалася українською етнічною територією чи хоча б територією дво- чи триетнічного дифузного розселення, а не поселенським анклавом? Малиновий і Жовтий Клин заселялися українцями одночасно з Причорномор'ям і Приазов'ям, а то й дещо раніше, а на Зеленому Клині українці з'явилися значно раніше, ніж на Кубані. Втім, з усіх перерахованих українською етнічною територією, очевидно, була лише Кубань, де до Другої світової війни українці становили переважну більшість населення і де в добу українізації існували українські культурно-освітні інституції та преса. Нині Кубань є осердям російського шовінізму, а українцями вважає себе зникаюча меншість населення, хоча кубанський «козацький» сепаратизм живий донині.

«Найдавнішою, або найпершою, українською діаспорою є малознані в Україні бачванські руснаки, або русини-українці Бачки та Срему. Їх 20-тисячна громада нині живе головним чином у Бачці, Сримі (Сремі) й Славонії – регіонах сучасних Сербії та Хорватії. Це нащадки переселенців із північно-східної Пряшівщини і Закарпаття, які в середині XVIII ст., гнані злиднями та безземеллям, переселилися на Балкани» [11]. Але чи була це від початку власне українська діаспора? Навряд чи. Адже українські сюжети з'явилися там, наскільки авторові відомо зі спілкування з представниками інтелектуалів цієї субетнічної групи, тільки з початку XX століття.

Події Першої світової війни мали наслідком вибухове зникнення аж чотирьох імперій (Російська, Австро-Угорська, Германська, Османська), не менш вибухове прискорення процесів націотворення і появу кількох десятків нових і відтворених

незалежних держав. Одним із цих держав удалося втриматися, іншим – ні, треті зберегли формальну державність на урізаному територіально просторі. До останніх належала Україна, яка до початку 1930-х мала певну, не лише формальну, автономію у складі СРСР. Процеси т.зв. «українізації» охопили не тільки радянську Україну, а й Кубань, і Зелений Клин на Тихоокеанському узбережжі. Були спроби приєднати українські землі на Далекому Сході до Української держави; Далекосхідна республіка 1920-22 років певною мірою була українською, з різних боків фронту діяли українські формування й існували самоврядні структури, але в середині 1920-х українізація припинилася, затим українці там перетворилися з меншини на територіях дифузного розселення на діаспору.

Події 1918-21 років мали наслідком новий поділ України. Остання була розділена між чотирма державами; автономія радянської України, як уже було сказано, зникла на початку 1930-х, хоча номінально УСРР залишалася «державою» у складі СРСР. Лев Троцький, один із руйнівників УНР, але водночас один із ініціаторів комуністичної «українізації» у якнайширших формах – аж до запровадження української мови у територіальних військових формуваннях, створення Шкіл червоних старшин (офіцерів) і вироблення української військової термінології – на еміграції у другій половині 1930-х писав: «Розіп'ята між чотирма державами, Україна нині посіла у долі Європи те становище, яке займала у минулому Польща» [10]. Нагадаю, що Польща у XIX столітті набула образного позначення «розіп'ятий Христос Європи». А тому невірним є визначення українських інтелектуалів і митців, які жили поза межами УСРР, як діаспори. Ані Донцов, ані Теліга, ані Липа не можна назвати представниками діаспори. А як у цьому плані чинити з тодішнім празьким осердям українських науковців, митців й освітян? Видається, що діаспорою можна назвати його постійний склад. Але чи можна назвати діаспорою студентів і докторантів, які приїздили туди з українських земель на рік-два-три? І, до речі, приїждять до Західної Європи й Америки зараз?

А те, що Волинь і Галичина – це українські землі (а Берестейщина – дифузні українсько-білоруські терени), було підтверджено на міжнародному рівні одразу після закінчення Першої світової війни. «8 грудня [1919 року] Верховна рада Антанти ухвалила «Декларацію з приводу тимчасового східного кордону Польщі», згідно з якою лінія кордону мала проходити від Німану до середньої частини річки Буг (тобто від Гродно через Брест), а далі по Бугу. Щодо Галичини, на той час уже окупованої польськими військами, Антанта, не визнавши офіційно польських анексій на сході, пропонувала два варіанти: або («лінія А») кордон проходить західніше Львова, в основному по Сяну), або («лінія Б») дещо східніше Львова – і до Карпат... Влітку 1920-го британський міністр закордонних справ лорд Керзон від імені Антанти остаточно

визнав варіант з «лінією А» східною межею Польської держави («лінія Керзона»)» [5, с.24]. Іншими словами, всі території східніше цієї лінії були колоніальними володіннями другої Речі Посполитої. Відтак українців, які між двома світовими війнами мешкали на схід від «лінії Керзона» (в тому числі на Берестейщині) не можна вважати представниками української діаспори. Так само і з українцями Буковини та Закарпаття («Срібної землі»), де у 1918-19 роках місцеві владні структури проголошували приєднання цих земель до Великої України та захищали цей вибір збройним шляхом.

Варто зауважити, що в ті часи й у Закарзонні існували як фрагменти українських етнічних земель, так і доволі значні землі дифузного розселення. Проте після «обміну населенням» 1944-45 років комуністичної Польщі й УРСР та «операції Вісла» таких земель не залишилося – українці були депортовані або до радянської України, або на відрізані від Німеччини західні землі Польщі, на місце виселених німців, причому не компактно, а малими групами. Тобто українці в Польщі ще наприкінці 1940-х стали діаспорою в буквальному сенсі слова, зазнавши примусового розсіяння. А потім, вже після розпаду СРСР, додалися сотні тисяч (якщо брати реальні цифри) представників новітньої трудової міграції, які працюють на постійній основі, а часом і беруть громадянство.

Українська діаспора в Америці й Австралії – це окрема тема. Зауважу лише, що з нею якнайбільшою мірою пов'язана достатньо складна в теоретичному та практичному сенсі проблема, а саме – поєднання об'єктивного та суб'єктивного у феномені діаспори. Адже осіб українського походження на цих двох частинах світу живе приблизно втричі більше, ніж тих, хто зараховує себе до світового українства. Багато хто асимілювався (навіть у першому поколінні), дехто зараховує себе до росіян. Причому тут не було тиску з боку влади місцевих держав, тут процеси деукраїнізації йшли самопливом, хіба що під впливом економічних і соціальних обставин. І тиску з боку Росії не було, на відміну від країн Євросоюзу, де певна частина українських організацій дотримується промосковської політичної орієнтації, аж до підтримки агресії РФ проти України, хоча і зберігає етнофольклорні традиції. Отож маємо як теоретичні, так і передусім практичні проблеми.

Українська діаспора в Росії – теж окрема тема. За переписом населення 2002 року, коли він був науково обґрунтований і з мінімальним політичним тиском, українці перебували на третьому місці, за росіянами та татарами (2,9 млн, 2% населення) [2]. Було зафіксовано і понад 140 тис. козаків (донських і кубанських), серед яких певне число належало до етнічних українців. Але все одно ці дані були удвічі, а то й утричі меншими, ніж експертні оцінки – схоже, визнання себе українцями заважало успішні кар'єри чи принижувало в очах оточення (інакше з якого дива унікальна «династія космонавтів» батька й сина Романенків писалася б росіянами?). Натомість за

результатами перепису 2010 року, до проведення якого було чимало претензій з боку незалежних науковців, українців залишилось 1,9 млн, 1,4% загального числа населення Російської Федерації [3]. А графа самовизначення «козак» зникла. Все це наслідок шаленого політично вмотивованого асиміляційного тиску з боку влади на всіх рівнях, унаслідок чого навіть визнавати своє українське походження стає небезпечним.

Візьмімо лише один, але яскравий приклад щодо справедливості цієї тези. Нині в Росії навіть українська культурно-етнографічна діяльність є об'єктом політичних утисків, бо сама її наявність – виклик для російської імперіалістичної системи. «За радянських часів (1979) у Владивостоці завдяки українцю Анатолію Крилю, який жив українською піснею, українським словом, з'явився український хор «Горлиця». Анатолій Улянович Криль – громадський і культурний діяч Зеленого Клину. Організатор і керівник українського народного хору «Горлиця» (тепер носить його ім'я). Голова першої зареєстрованої на Далекому Сході парафії Української православної церкви Київського патріархату. Громадська та релігійна діяльність А. Криля викликала роздратування і шалений опір з боку влади. У 2004 р. Анатолій Криль загинув в результаті жорстокого побиття невідомими злочинцями. Невдовзі після вбивства А. Криля діяльність УПЦ КП у Владивостоці була заборонена. Вбивці А. Криля не знайдені до сього часу» [4]. Інакше кажучи, бути свідомим українцем у РФ за Путіна смертельно небезпечно. «З вересня 2005 р. керівництво колективом прийняла уродженка Черкащини Лариса Москаленко... Зв'язки з Україною відсутні, і навряд хтось з громадських активістів наважиться їх налагодити. Від спілкування з українськими журналістами чи представниками України люди, які в українських костюмах співають українські пісні, ухиляються. Якщо і буває таке спілкування, то хіба що в присутності кураторів. М'яко кажучи профілактична робота влади з українськими колективами в широкому діапазоні від просто бесіди до шантажу і залякування сьогодні є одним із пріоритетів діяльності відповідних владних структур. Художні колективи «запрошують» виступати на офіційних пропагандистських заходах. І таки буває, що люди в національних костюмах чи то з піснями, чи просто стоять мовчки на зібраннях типу «кримнаш» [4]. Відтак відновлення активності українських організацій у Росії та зникнення остраху називати себе українцем можливі тільки в разі радикальних політичних змін у цій державі.

Варто позначити, бодай ескізно, ще дві проблеми, як теоретичні, так і практичні. Що діаспора формується за етнічною ознакою – родоводом, це більш-менш зрозуміло. Хоч і тут є питання – як бути з далекими нащадками тих, хто у складі «трудової еміграції» виїхав із Галичини, можливо, Буковини чи Закарпаття (в тому числі і з українських земель, які не стали частиною Української держави) ще тоді,

коли їхнє самовизначення не було і бути не могло українським в силу певного запізнення українського націотворення (а це бойки, лемки, гуцули, русини, інші субетнічні групи)? А головне – як бути з неукраїнцями за суто етнічною ознакою? Скажімо, досить просто з Аркасами – то був зукраїнщений грецький рід (останнього з відомих Аркасів автор знайшов, роблячи передачу для Радіо «Свобода», 15 років тому у США; цікаво, що той також був музикант). А як бути з генералами та полковниками УНР/ЗУНР неукраїнського походження (Бізанц, Дельвіг, Кравс, Поджіо, Сінклер, Сафонов, Кудрявцев, Ніконов, Комнін-Палеолог, Алмазов, Рябінін, Астаф'єв, Булатов, Кануков, Губер та інші), які подалися в еміграцію, здебільшого зберігаючи вірність тим прапорам, під якими воювали, і з їхніми нащадками? Як бути з тими родинами, де у перші десятиліття ХХ століття один брат був щирим українцем, а інший – запеклим русотяпом або переконаним поляком? Можна назвати чимало таких осіб – українців за культурно-політичним самовизначенням – як «першої величини», так і «середньої», що мали нащадків на еміграції, куди вони втекли від «червоного терору».

З іншого боку, в Росії вже пару десятиліть активно діє донбаське земляцтво, яке на наднаціональному і надгромадянському рівнях об'єднує тих, для кого Донбас – це щось інше, ніж Україна. Це земляцтво – своєрідна «діаспора народу Донбасу»; останній активно викохувався РПЦ і ФСБ після приходу Путіна до влади, і, як бачимо, успішно. Чи можна включати тих, хто ототожнює себе з «народом Донбасу», живучи в Росії, Білорусі, Казахстані тощо, нехай і маючи українське походження, до української діаспори?

І нарешті. В Ізраїлі є нечисленна, але досить активна група репатріантів з України, які активно обстоювали й обстоюють українські інтереси, а деякі з них навіть воювали добровольцями на Донбасі та характеризують себе як українських націоналістів. Нечисленні представники таких поглядів були у часи «холодної війни» і в США серед емігрантів із СРСР, і в ФРН. Тут маємо реальну проблему, адже йдеться про людей, яких можна назвати біпатридами особливого типу, а за Грушевським вони можуть претендувати на належність до українців: «Але не тільки хто природжений Українець, а також і всякий той, хто щиро хоче бути з Українцями, і почуває себе їх однодумцем і товаришем, членом українського народу, бажає працювати для його добра. Якого б не був він роду, віри чи звання – се не важно. Його воля і свідомість рішає діло» [6, с.113]. Можливо, і серед етнічних росіян, які виїхали з України на Захід, також є люди зі схожими настановами. Тож потрібні спеціальні дослідження за всіма цими напрямками.

1. Волобуєв Михайло. До проблеми української економіки. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/>

2. Всероссийская перепись населения (2002). URL:

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(2002\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(2002))

3. Всероссийская перепись населения (2010). URL:

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(2010\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(2010))

4. «Горлиця» продовжує політ. Розповідь про далекосхідний український хор. URL: <https://svitua.org/2021/04/30/gorlyczya-prodovzhuye-polit-rozpovid-pro-dalekoshidnyj-ukrayinskyj-hor/>

5. Грабовський С. Колоніальні війни Другої Речі Посполитої. К.: Знання України, 2017. 64 с.

6. Грушевський Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть. К.: Т-во «Знання» України, 1991. 240с.

7. Заставний Ф. Д. Східна українська діаспора. Львів: Світ, 1992. 170 с.

8. Імена, писані по воді. Українська еміграція у Великій Британії. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/10/159457/>

9. Попок А.А. МАЛИНОВИЙ КЛИН. *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми /* Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2009. 790 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Malinovy_klyn

10. Троцкий Л. Об украинском вопросе. URL: <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotm465.htm>

11. Українська діаспора. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96

12. Українська діаспора: Портал. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BB:%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0

13. Українці в Словаччині. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96

14. Ясь О.В. ДІАСПОРА. *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д /* Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2004. - 688 с.: іл. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Diaspora>

15. Diaspora. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/diaspora>

References

1. Volobuyev Mykhaylo. *Do problemy ukrayins'koyi ekonomiky* [To the problem of the Ukrainian economy]. URL: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/> (in Ukrainian).

2. *Vserossyyskaya perepys' naselenyya (2002)* [All-Russian Population Census (2002)]. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(2002\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(2002)) (in Russian).

3. *Vserossyyskaya perepys' naselenyya (2010)* [All-Russian Population Census (2010)]. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_\(2010\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%81%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_(2010)) (in Russian).

4. «Horlytsya» *prodovzhuye polit. Rozpovid' pro dalekoskhidnyy ukrayins'kyy khor* ["Dove" continues to fly. A story about the Far Eastern Ukrainian choir]. URL: <https://svitua.org/2021/04/30/gorlyczya-prodovzhuye-polit-rozpovid-pro-dalekoskhidnyj-ukrayinskyj-hor/> [in Ukrainian].

5. Hrabovs'ky S. (2017). *Kolonial'ni viyny Druhoyi Rechi Pospolytoyi*. [Colonial wars of the Second Polish Republic]. K, Znannya Ukrainy. 64 p. (in Ukrainian).

6. Hrushevs'ky Mykhaylo. (1991). *Khto taki ukrayintsi i choho vony khochut'*. [Who are Ukrainians and what do they want] K.: T-vo Znannya Ukrainy. 240 p. (in Ukrainian).

7. Zastavnyy F. D. (1992). *Skhidna ukrayins'ka diaspora*. [Eastern Ukrainian Diaspora]. L'viv: Svit. 170 p. (in Ukrainian).

8. *Imena, pysani po vodi. Ukrayins'ka emihratsiya u Velykiy Brytaniyi* [Names written on water. Ukrainian

emigration to Great Britain]. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/10/159457/> (in Ukrainian).

9. Popok A.A. (2009). *MALYNOVYY KLYN [RASPBERRY WEDGE]*. *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: T. 6: La-Mi* / Redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. K.: V-vo "Naukova dumka". 790 p.: il. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Malinovyy_klyn (in Ukrainian).

10. Trotsky L. *Ob ukraynskom voprose* [On the Ukrainian question]. URL: <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotm465.htm> (in Russian).

11. *Ukrayins'ka diaspora* [Ukrainian Diaspora]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96 (in Ukrainian).

12. *Ukrayins'ka diaspora: Portal* [Ukrainian Diaspora: Portal]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BB:%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D1%96%D0%B0%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0 (in Ukrainian).

13. *Ukrayintsi v Slovachchyni* [Ukrainians in Slovakia]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%86%D1%96_%D0%B2_%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96 (in Ukrainian).

14. Yas' O.V. (2004). *DIASPORA* [DIASPORA]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrainy: T. 2: H-D* / Redkol.: V. A. Smoliy (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istoriyi Ukrainy. - K.: V-vo "Naukova dumka". 688 p.: il. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Diaspora> (in Ukrainian).

15. Diaspora. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/diaspora>